

Article publicat a:

**DONES: HISTÒRIA
I MEMÒRIA A CATALUNYA**

**DONES, GÈNERE I SOCIETAT
A CATALUNYA**

Mary Nash

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Museu d'Història
de Catalunya

Manifestació pel dret a l'avortament, carrer Pelai, Barcelona, anys vuitanta.
© de la fotografia: Arxiu Ca la Dona

A la dècada de 1960, la dictadura de Franco es va caracteritzar per la contínua repressió i la derogació dels drets democràtics fonamentals. El règim es va fonamentar en un rígid sistema de gènere que va suposar la subjecció de les dones a un nou ordre jurídic que sostenia la jerarquia masculina. El marc legal discriminava obertament les dones i les restringia al món familiar, regit per l'única autoritat masculina. L'ideal femení franquista es basava en la domesticitat, la dependència obligada, la submissió i el pudor, i va regular l'expulsió de la dona de l'activitat laboral en l'àmbit públic. La feminitat es consagrà en termes de mare prolífica, devota, modesta i dòcil, i el règim desenvolupà al·licients com el dot per incentivar la dona casada a abandonar el seu lloc de treball i quedar-se a casa. Amb l'anul·lació dels drets igualitaris de la Segona República, la dictadura va imposar la desigualtat de gènere en tots els àmbits. La noció d'un únic destí biològic i religiós de maternitat va ser indiscutible i, per tant, la sexualitat, la feina i l'educació de les dones es regulaven d'acord amb l'ideari franquista de feminitat maternal i de confinament a casa. En aquests llargs anys d'obscurantisme polític i religiós, els anticonceptius i l'educació sexual estaven prohibits i l'avortament es penalitzava durament. Encara que el dret català, amb règim de separació de béns, facilitava a les catalanes l'administració del seu patrimoni, les pràctiques socials dificultaven sovint la seva autonomia. Així, per exemple, habitualment s'exigia a la dona casada permís del marit per obrir un compte bancari o obtenir un permís de conduir.

Malgrat les regulacions restrictives respecte al treball remunerat, nombroses dones treballaven en fàbriques, comerços, botigues o mercats arreu de Catalunya. Moltes treballadores no es van retirar en casar-se i van dedicar tota la vida al treball remunerat, en especial a les indústries tèxtils malgrat la discriminació salarial existent. A Igualada, el 1965, entre el 80% i el 90% de la mà d'obra dels tallers de gènere de punt era femenina (Miret Solé i Nogué Felip, 2005, p. 23). La fàbrica Coma i Cros, SA de Salt (Gironès) il·lustra la gran presència de treballadores a les fàbriques del sector tèxtil atès que sempre va tenir una clara majoria de treballadores, tal com mostra la plantilla de l'any 1958 en què les obreres representaven el 73,6% de la totalitat de la mà d'obra (Nash, 2010, p. 128).

L'impacte repressiu del franquisme no va impedir la resistència política i social de les dones. Les treballadores protagonitzaren nombroses protestes col·lectives i vagues en defensa dels seus drets laborals (Nash, 2010; Varo Moral, 2014). A l'empresa llanera Fontanal, a Terrassa, el 1962 les treballadores van

encapçalar un conflicte laboral per aconseguir millores laborals (Varo Moral, 2007, p. 154-156). El 1965, les operàries de la fàbrica Valmeline de Tarragona impulsaren una vaga de protesta i van aconseguir la readmissió d'una treballadora acomiadada (Duch i Plana i Ferré Baldrich, p. 171). Es va produir una certa organització clandestina de les treballadores amb la creació, en l'òrbita comunista, del Moviment Democràtic de Dones de Catalunya, el 1966, que potenciava la lluita antifranquista, però no es dedicava a les demandes específiques de les dones. En tot cas, la política vertebrava l'experiència col·lectiva de les dones durant la part final del franquisme i la Transició. Al començament de la dècada de 1970, moltes lluitaven en moviments clandestins d'oposició a la dictadura, partits polítics, sindicats o associacions de veïns, alhora que impulsaven la resistència popular, cultural i política. Moltes foren empresonades o represaliades per la seva defensa de la democràcia i algunes participaren a l'Assemblea de Catalunya per aconseguir les llibertats democràtiques i el restabliment de les institucions polítiques establertes a l'Estatut de 1932.

Les dones formaren les bases dels moviments socials populars que s'enfrontaren al règim franquista i desenvoluparen un paper molt actiu en les protestes socials de les associacions de veïns als barris populars. De fet, l'acció reivindicativa veïnal fou impulsada en gran mesura per dones que vivien les conseqüències directes de la carestia i la manca d'equipaments en el seu entorn quotidià. Elles ocupaven els espais públics i es manifestaven per aconseguir carrers asfaltats, semàfors, clavegueram i un habitatge en condicions. Es mobilitzaren en defensa dels drets de les seves famílies i crearen nombroses vocalies de dones de barris que defensaven el benestar de la seva comunitat i, més tard, els drets de les dones.

Feminisme, democràcia i drets

L'activa participació en els moviments veïnals antifranquistes, la militància clandestina política contra el règim de Franco i la creixent presència d'una nova generació de dones universitàries inconformistes van facilitar el sorgiment de les primeres iniciatives en clau feminista. La primera resposta col·lectiva feminista sorgí contra la delegació espanyola encapçalada per Pilar Primo de Rivera, destacada dirigent del règim, a la Conferència de l'Any Internacional de la Dona convocada per les Nacions Unides amb l'objectiu que els governs assumissin la Declaració sobre l'Eliminació de la Discriminació contra la Dona, l'any 1975. Sota la cobertura de l'Associació d'Amics de les Nacions Unides de Barcelona nasqué un moviment unitari de dones de Catalunya que va celebrar, el febrer de 1976, una assemblea clandestina d'unes 200 participants al Col·legi d'Advocats de Barcelona. La declaració resultant denuncià la falta de representativitat de la delegació franquista i presentà la primera agenda feminista col·lectiva catalana des de la Guerra Civil. Reivindicà un canvi

legislatiu per eliminar la dependència femenina, la transformació del sistema educatiu discriminatori, el dret al control de natalitat, l'eliminació de les discriminacions laborals i la creació de serveis comunitaris per facilitar l'alliberament i la realització professional de les dones (Nash, 2007, p. 90-94).

L'assemblea donà peu a les Jornades Catalanes de la Dona, celebrades entre el 27 i 30 de maig de 1976, que es convertiren en la fita fundacional del feminisme català de la Transició. De fet, des d'uns anys abans, moltes catalanes es reunien en grups informals on discutien sobre les discriminacions que tant el franquisme com les convencions socials de gènere els imposaven. Moltes joves d'aquesta generació estaven disconformes amb el destí de casar-se, tenir fills i ser una bona esposa. A més, les obres de Maria Aurèlia Capmany (Palau Vergés, 2008) ja s'havien convertit en referent per a les joves catalanes perquè les ajudaven a identificar la seva discriminació i, en un estil diferent i des d'un feminisme radical, els escrits de Lidia Falcón també els obriren altres alternatives (Falcón, 1981).

Les Jornades crearen un discurs feminista i noves pràctiques que posaren en qüestió el sexisme predominant a la societat, causat tant per la repressió franquista com per les convencions desiguals de gènere. Celebrades al Paraninfo de la Universitat de Barcelona, englobaren un moviment plural en un sol front feminista que reclamava la plena igualtat entre homes i dones en el marc de les llibertats democràtiques (Comissió Catalana, 1977; Nash, 2007). Les participants representaren un ampli espectre de posicionaments polítics, socials i feministes i, malgrat les diferències, aconseguiren establir conclusions consensuades i una agenda d'actuació posterior per al Moviment d'Alliberament de la Dona a Catalunya.

La trobada feminista s'inaugurà amb un debat sobre el treball que se centrà en el dret al treball remunerat i l'abolició de les discriminacions per raó de sexe, estat civil o maternitat. També replantejà les tasques domèstiques en termes de treball no remunerat i reivindicà la creació de serveis col·lectius públics per portar-les a terme. La lluita veïnal de les dones va ser un altre punt de debat amb la denúncia de les deficientes condicions de vida als barris perifèrics. De fet, participaren a les Jornades representants de dinou vocalies de dones de les associacions de veïns que posteriorment incorporaren tallers d'educació sexual i de planificació familiar a les seves activitats.

Altres debats es van adreçar a la denúncia de la família patriarcal com a mecanisme bàsic de l'opressió femenina i la creació d'un nou model de família fonamentat en la igualtat. El reclam d'una reforma legislativa basada en el principi de la igualtat legal de gènere fou un altre aspecte central de les Jornades, en les quals es va fer especial èmfasi en l'eliminació de la pàtria potestat

exclusiva paterna, el reconeixement de drets de la mare soltera i l'abolició dels delictes d'adulteri. A les campanyes, posteriors sota el lideratge de la Coordinadora Feminista i altres entitats, les feministes es mobilitzaren per aconseguir l'amnistia per als delictes tipificats com a exclusivament femenins (adulteri, avortament, etc.). L'educació es considerava un factor clau en la discriminació i les reivindicacions es concretaren en l'establiment d'un ensenyament obligatori, públic, laic, coeducatiu, gratuït i no discriminatori. Les intervencions dedicades als mitjans de comunicació coincidiren en la necessitat d'eliminar el tracte sexista tant d'aquests com de la publicitat. En l'àmbit de la política es confrontaven dues posicions, la que combinava la militància feminista amb l'activisme als partits polítics i la que postulava el principi d'allunyament dels poders polítics. Fins al revulsiu de les Jornades, l'esquerra política i sindical no tenia una agenda feminista i com que prioritzava la lluita de classes, supeditava les demandes d'igualtat de les dones. Davant d'aquesta situació, les feministes, incloent-hi afiliades a partits polítics com Maria Dolors Calvet i Núria Pompeia, recriminaren el tracte masclista i el desinterès dels partits polítics d'esquerres pels drets de les dones. En l'àmbit sindical, com a resultat de l'impuls de militants feministes, el Primer Congrés de Comissions Obreres de Catalunya, el 1978, creà la Secretaria de la Dona, a càrrec de Núria Casals fins a 1987 i d'Aurora Gómez Cano posteriorment.

La memòria històrica va ser present en la declaració introductòria a les Jornades, que reivindicà l'Estatut de 1932 i la legitimitat institucional i legislativa de la Generalitat de Catalunya de la Segona República com a garantia dels drets de les dones. En aquest sentit, cal remarcar el fet que el 1977, la feminista Anna Mercadé, presidenta de l'Associació Catalana de la Dona, encapçalà una delegació que visità el president de la Generalitat a l'exili, Josep Tarradellas. Entre els acords establerts en aquesta reunió figurava el compromís de restaurar els drets de les catalanes quan es recuperés la Generalitat (Nash, 2007, p. 187-190). El compromís signat pel president Tarradellas va significar la restitució de la legislació igualitària respecte a la dona en matèria de família i de divorci, i també implicava el restabliment de la llei que regulava l'avortament voluntari de 1936,¹ encara que es trigà anys a assolir-ne l'aplicació.

1 - Declaració de l'Honorable President de la Generalitat, Josep Tarradellas, i l'Associació Catalana de la Dona, signada per Josep Tarradellas i Ana Mercadé. Perpinyà, 11 de febrer de 1977 (document mecanografiat).

Acampada de Dones per la Pau a Tortosa, maig de 1985.
© de la fotografia: Arxiu Ca la Dona

Precisament, les Jornades obriren el debat públic sobre la sexualitat i els drets reproductius com a punts bàsics de la cultura política democràtica. Defensant la llibertat sexual femenina, la planificació familiar, el dret als anticonceptius i a l'avortament identificaren en públic els drets de les dones en aquest terreny tabú. D'aquesta manera consolidaren un dels postulats bàsics del nou feminisme de convertir allò que és personal en política. A partir d'aquell moment, en un llenguatge polític, el moviment de dones va avançar en la definició dels drets reproductius com a inherents als drets ciutadans.

Les Jornades foren un esdeveniment extraordinari en els annals del feminisme català. Deixaren una empremta permanent atès que incorporaren els drets de les dones als debats sobre el procés de democratització de la Transició. El 1978, el govern de l'UCD va aprovar la despenalització dels anticonceptius i després de les eleccions municipals democràtiques de 1979, l'Ajuntament de Barcelona va instal·lar progressivament centres de planificació familiar als barris. També es van crear a Tarragona i en altres municipis i, d'aquesta manera, les polítiques públiques assumiren algunes de les iniciatives de l'agenda feminista. Les campanyes a favor del dret a l'avortament continuaren els anys 1980 malgrat la creixent fragmentació del moviment feminista i continuaren fins a 1985, quan es va reformar el Codi penal amb el Govern socialista de Felipe González. Descontents amb les limitacions d'aquesta mesura, alguns

sectors del feminisme continuaren la lluita per l'ampliació dels supòsits de l'avortament legal fins a l'aprovació de la Llei orgànica 2/2010, de salut sexual i reproductiva, l'any 2010, en el mandat de Rodríguez Zapatero.

Polítiques d'igualtat i acció col·lectiva

A partir de la fi de la dècada de 1980 es crearen a Catalunya nous organismes oficials d'igualtat d'oportunitats per a les dones. La Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona fou creada per la Generalitat el 1987, sota el lideratge de Joaquina Alemany, amb l'objectiu de promoure la igualtat de drets com també d'assolir la participació equitativa de les dones en la vida social, cultural, econòmica i política. Transformada en l'Institut Català de la Dona (1989),² ha desplegat disposicions sobre educació, treball, violència masclista, planejament urbanístic o participació de les dones en la presa de decisions. Mes recentment, el Pla de polítiques de dones (2008-2011) endegà actuacions com les noves polítiques dels temps, la intervenció integral contra la violència masclista o l'aplicació de la perspectiva de gènere i la transversalitat en diferents àmbits de la societat. En aquest sentit cal remarcar les lleis implementades per part de la Generalitat sobre el dret de les dones a eradicar la violència masclista (Llei 5/2008), sobre la igualtat efectiva de dones i homes (Llei 17/2015) i sobre la garantia dels drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia (Llei 11/2014).

Altres institucions com els ajuntaments, les diputacions, les universitats i els sindicats han desenvolupat polítiques de gènere en matèria d'igualtat d'oportunitats al món laboral, comerç urbà, emprenedoria femenina, salut i l'educació. El segle XXI s'han introduït noves polítiques locals. En aquest sentit, el Programa d'actuació municipal (2012–2015) de l'Ajuntament de Barcelona es va formular a partir de propostes resultants del II Congrés de les Dones de Barcelona (2009). Presentà com a eixos principals l'abordatge integral de la violència masclista, la lluita contra l'explotació sexual i el tràfic de persones, el foment de la coresponsabilitat com a premissa per a una igualtat d'oportunitats efectiva i real i la participació, l'apoderament i la presència de les dones en tots els àmbits. De fet, els organismes oficials, com també els sindicats i les universitats, han implementat diversos programes per eliminar la discriminació i assolir els drets de les dones i els principis de la igualtat de gènere.

² - Passa a denominar-se Institut Català de les Dones el 2005.

El llarg recorregut de l'apoderament de les dones ha passat per camins diversos en la tasca d'eliminar les barreres que les discriminen. Des de la fi del segle passat, els moviments socials han desenvolupat nous formats organitzatius tant presencials com a les xarxes socials. El seu activisme, caracteritzat per la pluralitat i el desplegament de recursos diferenciats, ha inclòs estratègies de transformació de les relacions de gènere i de defensa dels drets de les dones i ha incorporat altres àmbits a partir de la intersecció amb diferents problemes socials, econòmics, ecològics, migratoris o de conflictes bèl·lics. El 1985 se celebraren les jornades 10 anys de Lluita del Moviment Feminista i el 1988 es va fundar Ca la Dona com a espai de trobada del moviment feminista. Altres grups de dones s'han dedicat a la millora dels drets a partir de la seva professió o del lloc de treball, com ara periodistes, advocadesses, professores, sindicalistes o professionals de la salut i de l'assistència social. En conjunt, han obert un ampli ventall participatiu i d'agendes d'actuació que ha dinamitzat actuacions en marcs com ara la violència masclista, l'ecofeminisme, la salut i la sexualitat i la defensa dels drets d'LGBT.

Malgrat tots aquests esforços i avenços notables, però, no s'ha arribat a consolidar l'assoliment efectiu de la igualtat. Amb relació a la prevenció de la violència masclista, segons l'Observatori de Violència Domèstica i de Gènere del Consell General del Poder Judicial, l'any 2016 es presentaren a Catalunya 19.546 denúncies per violència de gènere amb vuit víctimes mortals. Les múltiples actuacions de prevenció i sensibilització i les polítiques contra el maltractament i la violència masclista no han eliminat aquesta xacra. A més a més, preocupen els comportaments masclistes entre els joves i la pervivència de representacions negatives en l'imaginari social que legitimen el control sobre les dones.

En l'àmbit laboral s'ha avançat en la protecció dels drets laborals amb la promoció de mesures d'acció positiva com la formació professional ocupacional, l'eliminació de l'assetjament sexual, l'afavoriment de la incorporació femenina al món laboral, la reincorporació a la feina de les dones en atur o el reciclatge laboral. El segle XX, la discriminació retributiva fou una de les característiques de l'experiència laboral de les dones. Lògicament, les diferències salarials s'han reduït durant aquest temps, però cal destacar que el segle XXI la desigualtat salarial continua. Concretament, l'any 2006, a Catalunya, les dones guanyaven de mitjana un salari brut gairebé un 30% inferior al dels homes. A partir de la crisi econòmica, la bretxa salarial de gènere s'ha incrementat (IDESCAT, 2007-2009) i, tot i que ha disminuït els últims temps, l'any 2014 era del 14,7% aproximadament i les dones guanyen menys que els homes per hora treballada en totes les branques. La bretxa de gènere en el mercat de treball continua a la fi de 2016 perquè la participació de les dones en el mercat de treball és més reduïda, amb unes taxes d'activitat i ocupació que se situen

vuit punts per sota de les masculines, si bé s'aprecia que l'activitat femenina ha mostrat una trajectòria creixent i ha passat de taxes d'activitat lleugerament superiors al 30% els anys 1970 a taxes superiors al 70% el 2016. Tanmateix, la taxa d'atur femenina es més gran i subsisteix una distribució ocupacional molt rellevant (Observatori del Treball i Model Productiu, Generalitat de Catalunya, 2017). Malgrat la introducció gradual de mesures per facilitar la conciliació de la vida familiar i el treball remunerat, el repartiment desigual de les tasques domèstiques és molt notable. El 2006, la responsabilitat de les tasques familiars i domèstiques era majoritàriament femenina i a Barcelona els homes no hi dedicaven més de vuit hores setmanals davant les 14,4 i 24,2 hores que, segons la franja d'edat, hi dedicaven les dones (IDESCAT i IERMB, 2000–2006). S'està molt lluny encara d'una aproximació a la coresponsabilització de dones i homes en les tasques de cura i d'atenció a la llar.

Entre 2000 i 2006 s'ha produït un gran increment del nivell d'estudis de la població femenina i cal destacar la importància creixent de les dones amb estudis universitaris, que sobrepassen els seus coetanis masculins. A més, a Catalunya, els estudis sobre dones i gènere a les universitats tenen un llarg recorregut des que es van iniciar, l'any 1974, amb una assignatura pionera sobre història de les dones, i culminen actualment amb un gran ventall de docència i recerca d'alt nivell. Els estudis universitaris han generat coneixements científics crítics innovadors a les diferents disciplines i han incorporat una perspectiva de gènere i produït eines que han obert nous horitzons de coneixements més igualitaris en les diferents carreres, com també en el desenvolupament i la transmissió de la recerca (Pastor, 2011). Mostra d'aquesta capacitat fou la creació de l'Institut Interuniversitari d'Estudis de Dones i Gènere, l'any 2000, que reuneix diversos grups de recerca de set universitats catalanes amb l'objectiu d'assolir el reconeixement i la institucionalització dels estudis de les dones i del gènere en l'àmbit universitari.

Fa dècades que el moviment de les dones i les polítiques públiques han generat dinàmiques plurals per consolidar els valors de la igualtat i l'apoderament de les dones a la societat catalana, però cal continuar en aquest camí per donar resposta als nous reptes del segle XXI a fi de garantir de manera efectiva la igualtat de gènere i els drets de les dones.

Textos en castellano

MUJERES, GÉNERO Y SOCIEDAD EN CATALUÑA

Mary Nash

En la década de 1960 la dictadura de Franco se caracterizó por la continua represión y la derogación de los derechos democráticos fundamentales. El régimen se fundamentó en un rígido sistema de género que supuso la sujeción de las mujeres a un nuevo orden jurídico que sostenía la jerarquía masculina. El marco legal discriminaba abiertamente a las mujeres y las restringía al mundo familiar, regido por la única autoridad masculina. El ideal femenino franquista se basaba en la domesticidad, la dependencia obligada, la sumisión y el pudor, y se reguló la expulsión de la mujer de la actividad laboral en el ámbito público. Se consagró la feminidad en términos de madre prolífica, devota, modesta y dócil, y el régimen desarrolló alicientes como la dote para incentivar a la mujer casada a abandonar su lugar de trabajo y quedarse en casa. Con la anulación de los derechos igualitarios de la Segunda República, la dictadura impuso la desigualdad de género en todos los ámbitos. La noción de un único destino biológico y religioso de maternidad fue indiscutible y, por lo tanto, la sexualidad, el trabajo y la educación de las mujeres se regulaban de acuerdo con el ideario franquista de feminidad maternal y de confinamiento en el hogar. En estos largos años de oscurantismo político y religioso, los anticonceptivos y la educación sexual estaban prohibidos y el aborto se penalizaba duramente. Aunque el derecho catalán, con régimen de separación de bienes, facilitaba a las catalanas la administración de su patrimonio, las prácticas sociales a menudo dificultaban su autonomía. Así, por ejemplo, habitualmente se exigía a la mujer casada el permiso de su marido para abrir una cuenta bancaria o para obtener el permiso de conducir.

A pesar de las regulaciones restrictivas respecto al trabajo remunerado, numerosas mujeres trabajaban en fábricas, comercios, tiendas o mercados de toda Cataluña. Numerosas trabajadoras no se retiraron al casarse y dedicaron toda su vida al trabajo remunerado, en especial en las industrias textiles, a pesar de la discriminación salarial existente. En Igualada, en 1965, entre el 80% y el 90% de la mano de obra de los talleres de género de punto era femenina (Miret Solé; Nogué Felip, 2005, p. 23). La fábrica textil de Coma i Cros, S.A. de Salt, al Gironès, ilustra la gran presencia de trabajadoras en las fábricas textiles ya que siempre tuvo una clara mayoría de trabajadoras, tal como muestra la plantilla de 1958 cuando las obreras representaban el 73,6% de la totalidad de la mano de obra de la fábrica (Nash, 2010, p. 128).

El impacto represivo del franquismo no impidió la resistencia política y social de las mujeres. Las trabajadoras protagonizaron numerosas protestas colectivas y huelgas en defensa de sus derechos laborales (Nash, 2010; Varo Moral, 2014). En la empresa lanera de Fontanal, en Terrassa, en 1962, las trabajadoras encabezaron un conflicto laboral para conseguir mejoras laborales (Varo Moral, 2007, p. 154-156). En 1965, las operarias de la fábrica Valmeline, en Tarragona, impulsaron una huelga de protesta y consiguieron la readmisión de una trabajadora despedida (Duch i Plana; Ferré Baldrich, p. 171). En Cataluña, en 1966, se produjo una cierta organización clandestina de las trabajadoras con la creación, en la órbita comunista, del Movimiento Democrático de Mujeres, que potenciaba la lucha antifranquista aunque no se dedicaba a las demandas específicas de las mujeres. En todo caso, la política vertebraba la experiencia colectiva de las mujeres durante el tardofranquismo y la Transición. A principios de la década de 1970, muchas luchaban en los movimientos clandestinos de oposición a la dictadura, en partidos políticos, sindicatos o asociaciones de vecinos al tiempo que impulsaban la resistencia popular, cultural y política. Muchas fueron encarceladas o represaliadas por su defensa de la democracia. Algunas participaron en la Asamblea de Cataluña para conseguir las libertades democráticas y el restablecimiento de las instituciones políticas establecidas en el Estatuto de 1932.

Las mujeres sentaron las bases de los movimientos sociales populares que se enfrentaron al régimen franquista y desarrollaron un papel muy activo en las protestas sociales de las asociaciones de vecinos en los barrios populares. De hecho, la acción reivindicativa vecinal fue impulsada en gran medida por mujeres que vivían las consecuencias directas de la carestía y la carencia de equipamientos en su entorno cotidiano. Ellas ocupaban las calles y se manifestaban para conseguir calles asfaltadas, semáforos, alcantarillado y una vivienda en condiciones. Se movilizaron en defensa de los derechos de sus familias y crearon numerosas vocalías de mujeres de barrios que defendían el bienestar de su comunidad y, más tarde, los derechos de las mujeres.

Feminismo, democracia y derechos

La activa participación en los movimientos vecinales antifranquistas, la militancia clandestina política contra el régimen de Franco y la creciente presencia de una nueva generación de mujeres universitarias inconformistas facilitaron el surgimiento de las primeras iniciativas en clave feminista. La primera respuesta colectiva feminista surgió contra la delegación española encabezada por Pilar Primo de Rivera, destacada dirigente del régimen, en la Conferencia del Año Internacional de la Mujer, en 1975, convocada por las Naciones Unidas con el objetivo de que los gobiernos asumieran la Declaración sobre la Eliminación de la Discriminación contra la Mujer. Bajo la

cobertura de la Asociación de Amigos de las Naciones Unidas de Barcelona nació un movimiento unitario de mujeres de Cataluña que celebró, en febrero de 1976, en el Colegio de Abogados de Barcelona, una asamblea clandestina de unas doscientas participantes. La declaración resultante denunció la falta de representatividad de la delegación franquista y presentó la primera agenda feminista colectiva catalana desde la Guerra Civil. Asimismo, reivindicó un cambio legislativo para eliminar la dependencia femenina, la transformación del sistema educativo discriminatorio, el derecho al control de natalidad, la eliminación de las discriminaciones laborales y la creación de servicios comunitarios para facilitar la liberación y la realización profesional de las mujeres (Nash, 2007, p. 90-94).

La asamblea dio pie a las Jornadas Catalanas de la Mujer, celebradas entre el 27 y el 30 de mayo de 1976, que se convirtieron en el hito fundacional del feminismo catalán de la Transición. De hecho, hacía ya unos años que muchas catalanas se reunían en grupos informales donde discutían sobre las discriminaciones que tanto el franquismo como las convenciones sociales de género les imponían. Muchas jóvenes de esta generación no estaban de acuerdo con que su destino fuera casarse, tener hijos y ser una buena esposa. Además, las obras de Maria Aurèlia Capmany (Palau Vergés, 2008) ya se habían convertido en referente para las jóvenes catalanas porque les ayudaban a identificar su discriminación y, en un estilo diferente y desde un feminismo radical, los escritos de Lidia Falcón abrieron otras alternativas (Falcón, 1981).

Las Jornadas crearon un discurso feminista y nuevas prácticas que pusieron en cuestión el sexismo predominante en la sociedad tanto por la represión franquista como por las convenciones desiguales de género. Celebradas en el paraninfo de la Universidad de Barcelona, englobaron un movimiento plural en un solo frente feminista que reclamaba la plena igualdad entre hombres y mujeres en el marco de las libertades democráticas (Comisión Catalana, 1977; Nash, 2007). Las participantes representaron un amplio espectro de posicionamientos políticos, sociales y feministas pero, a pesar de las diferencias, se consiguió establecer conclusiones consensuadas y una agenda de actuación posterior para el Movimiento de Liberación de la Mujer en Cataluña.

El encuentro feminista se inauguró con un debate sobre el trabajo que se centró en el derecho al trabajo remunerado y la abolición de las discriminaciones por razón de sexo, estado civil o maternidad. También replanteó las labores domésticas en términos de trabajo no remunerado y reivindicó la creación de servicios colectivos públicos para su realización. La lucha vecinal de las mujeres fue otro punto de debate con la denuncia de las deficientes condiciones de vida en los barrios periféricos. De hecho, participaron en las Jornadas representantes de diecinueve vocalías de mujeres de las asociaciones de vecinos

que posteriormente incorporaron talleres de educación sexual y de planificación familiar a sus actividades.

Otros debates se dirigieron a la denuncia de la familia patriarcal como mecanismo básico en la opresión femenina y la creación de un nuevo modelo de familia asentado en la igualdad. El reclamo de una reforma legislativa, basada en el principio de la igualdad legal de género, fue otro aspecto central de las Jornadas. Se hizo especial hincapié en la eliminación de la patria potestad exclusiva paterna, el reconocimiento de los derechos de la madre soltera y la abolición de los delitos de adulterio. En las campañas posteriores, bajo el liderazgo de la Coordinadora Feminista y otras entidades, las feministas se movilizaron para conseguir la amnistía para los delitos tipificados como exclusivamente femeninos (adulterio, aborto, etc.). La educación se consideraba como factor clave en la discriminación y las reivindicaciones se concretaron en el establecimiento de una enseñanza obligatoria, pública, laica, coeducativa, gratuita y no discriminatoria. Las intervenciones dedicadas a los medios de comunicación coincidieron en la necesidad de eliminar el trato sexista, también en la publicidad. En el ámbito de la política, se confrontaban dos posiciones, la que combinaba la militancia feminista con el activismo en los partidos políticos y la que postulaba el principio de alejamiento de los poderes políticos. Hasta el revulsivo de las Jornadas, la izquierda política y sindical no tenía una agenda feminista y al priorizar la lucha de clases, supeditaba las demandas de igualdad de las mujeres. Frente a esta situación, las feministas, incluso afiliadas a partidos políticos, como Maria Dolors Calvet y Núria Pompeia, recriminaron el trato machista y el desinterés de los partidos políticos de izquierdas respecto a los derechos de las mujeres. En el ámbito sindical, como resultado del impulso de militantes feministas, en 1978, el Primer Congreso de Comisiones Obreras de Cataluña creó la Secretaria de la Mujer, dirigida por Núria Casals hasta 1987, y después, por Aurora Gómez Cano.

La memoria histórica estuvo presente en la declaración introductoria de las Jornadas que reivindicó el Estatuto de 1932 y la legitimidad institucional y legislativa de la Generalitat de Cataluña de la Segunda República como garantía de los derechos de las mujeres. En este sentido, cabe remarcar el hecho que tuvo lugar en 1977, cuando la feminista Anna Mercadé, presidenta de la Asociación Catalana de la Mujer, encabezó una delegación que visitó a Josep Tarradellas, presidente de la Generalitat en el exilio. Entre los acuerdos establecidos en esta reunión figuraba el compromiso de restaurar los derechos de las catalanas cuando se recuperara la Generalitat (Nash, 2007, p. 187-190). El compromiso firmado por el presidente Tarradellas significó la restitución de la legislación igualitaria respecto a la mujer en materia de familia y de divorcio, y también implicaba el restablecimiento de la ley de 1936 que regulaba el aborto

voluntario,¹ aunque se tardó años en conseguir su aplicación. Precisamente, las Jornadas abrieron el debate público sobre la sexualidad y los derechos reproductivos como puntos básicos de la cultura política democrática. Al defender la libertad sexual femenina, la planificación familiar, el derecho a los anticonceptivos y al aborto identificaron en público los derechos de las mujeres en este terreno tabú. De esta manera, consolidaron uno de los postulados básicos del nuevo feminismo de convertir lo personal en política. A partir de ese momento, en un lenguaje político, el movimiento de mujeres avanzó en la definición de los derechos reproductivos como inherentes a los derechos ciudadanos.

Las Jornadas fueron un acontecimiento extraordinario en los anales del feminismo catalán. Al incorporar los derechos de las mujeres a los debates sobre el proceso de democratización de la Transición dejaron una huella imborrable. En 1978, el gobierno de la UCD aprobó la despenalización de los anticonceptivos y después de las elecciones municipales democráticas de 1979, el Ayuntamiento de Barcelona fue creando centros de planificación familiar en los barrios. También se crearon en Tarragona y en otros municipios, y, de esta manera, las políticas públicas asumieron algunas de las iniciativas de la agenda feminista. Las campañas a favor del derecho al aborto continuaron en los años ochenta a pesar de la creciente fragmentación del movimiento feminista, y se prolongaron hasta 1985 cuando se reformó el Código Penal con el Gobierno socialista de Felipe González. Descontentos con las limitaciones de esta medida, algunos sectores del feminismo siguieron luchando por una ampliación de los supuestos para un aborto legal hasta la aprobación, en el 2010, de la Ley Orgánica 2/2010 de Salud Sexual y Reproductiva, durante el mandato de Rodríguez Zapatero.

Políticas de igualdad y acción colectiva

A partir de finales de la década de 1980, se crearon en Cataluña nuevos organismos oficiales para la promoción de la igualdad de oportunidades para las mujeres. La Comisión Interdepartamental de Promoción de la Mujer fue creada por la Generalitat en 1987, bajo el liderazgo de Joaquina Alemany, con el objetivo de fomentar la igualdad de derechos y conseguir la participación equitativa de las mujeres en la vida social, cultural, económica y política. Transformada en el

1 - Declaración del Honorable Presidente de la Generalitat, Josep Tarradellas y la Asociación Catalana de la Mujer. Firmado por Josep Tarradellas y Anna Mercadé. Perpiñán: 11 de febrero de 1977 (Documento mecanografiado).

Instituto Catalán de la Mujer (1989),² ha desplegado disposiciones sobre educación, trabajo, violencia machista, planeamiento urbanístico o participación de las mujeres en la toma de decisiones. Más recientemente, el Plan de políticas de mujeres (2008-2011) puso en marcha actuaciones como las nuevas políticas de los tiempos, la intervención integral contra la violencia machista o la aplicación de la perspectiva de género y la transversalidad en diferentes ámbitos de la sociedad. En este sentido, cabe destacar las leyes implementadas por la Generalitat de Cataluña sobre el derecho de las mujeres a erradicar la violencia machista (Ley 5/2008), sobre la igualdad efectiva de mujeres y hombres (Ley 17/2015), y sobre la garantía de los derechos de lesbianas, gays, bisexuales, transgéneros e intersexuales, y para erradicar la homofobia, la bifobia y la transfobia (Ley 11/2014).

Otras instituciones como los ayuntamientos, las diputaciones, las universidades y los sindicatos han desarrollado políticas de género en materia de igualdad de oportunidades en el mundo laboral, el comercio urbano, la emprendeduría femenina, la salud y la educación. En el siglo XXI, se han introducido nuevas políticas locales. En este sentido, el Programa de Actuación Municipal (2012-2015) del Ayuntamiento de Barcelona se formuló a partir de propuestas resultantes del II Congreso de las Mujeres de Barcelona (2009). Presentó como ejes principales el abordaje integral de la violencia machista, la lucha contra la explotación sexual y el tráfico de personas, el fomento de la responsabilidad como premisa para una igualdad de oportunidades efectiva y real, y la participación, el empoderamiento y la presencia de las mujeres en todos los ámbitos. De hecho, los organismos oficiales así como los sindicatos y las universidades han implementado diversos programas para eliminar la discriminación y conseguir los derechos de las mujeres y los principios de la igualdad de género.

El largo recorrido del empoderamiento de las mujeres ha transitado por caminos diversos en la tarea de eliminar las barreras que las discriminan. Desde finales del siglo pasado, los movimientos sociales han desarrollado nuevos formatos organizativos tanto presenciales como en las redes sociales. Caracterizado por la pluralidad y el despliegue de recursos diferenciados, su activismo ha abrazado estrategias de transformación de las relaciones de género y de defensa de los derechos de las mujeres y ha incorporado otros ámbitos a partir de la interseccionalidad con diferentes problemas sociales, económicos, ecológicos, migratorios o de conflictos bélicos. En 1985, se celebraron las jornadas 10 años de Lucha del Movimiento Feminista y, en 1988, se fundó Ca

2 - En el 2005 pasa a denominarse Instituto Catalán de las Mujeres.

la Dona, un espacio de encuentro del movimiento feminista. Otros grupos de mujeres se han dedicado a la mejora de sus derechos a partir de su profesión o lugar de trabajo, como es el caso de periodistas, abogadas, profesoras, sindicalistas o profesionales de la salud y de la asistencia social. En conjunto, han abierto un amplio abanico participativo y de agendas de actuación que han dinamizado actuaciones en marcos como la violencia machista, el ecofeminismo, la salud y la sexualidad, y la defensa de los derechos de la comunidad LGBT.

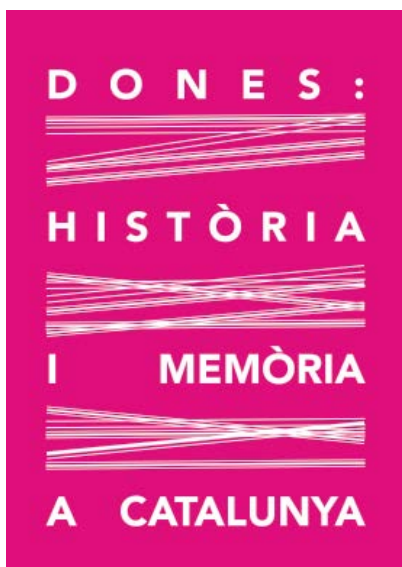
A pesar de todos estos esfuerzos y de notables avances, no se ha llegado a consolidar la consecución efectiva de la igualdad. En relación a la violencia machista, según el Observatorio de Violencia Doméstica y de Género del Consejo General del Poder Judicial, en el 2016, se presentaron 19.546 denuncias en Cataluña por violencia de género con ocho víctimas mortales. Las múltiples actuaciones de prevención y sensibilización y las políticas contra el maltrato y la violencia machista no han eliminado esta lacra. Preocupan, además, los comportamientos machistas entre los jóvenes y la pervivencia de representaciones negativas en el imaginario social que legitiman el control sobre las mujeres.

En el ámbito laboral se ha avanzado en la protección de los derechos laborales con la promoción de medidas de acción positiva como la formación profesional ocupacional, la eliminación del acoso sexual, el impulso de la incorporación laboral femenina, y la reincorporación de las mujeres desempleadas o el reciclaje laboral. En el siglo XX, la discriminación retributiva fue una de las características de la experiencia laboral de las mujeres. Lógicamente, las diferencias salariales se han reducido durante este tiempo, pero cabe destacar que en el siglo XXI sigue existiendo desigualdad salarial. Concretamente, en el 2006, las mujeres en Cataluña ganaban de media casi un 30% menos de salario bruto que los hombres. A partir de la crisis económica, se incrementó la brecha salarial de género (IDESCAT, 2007-2009) y, aunque ha disminuido en los últimos tiempos, en el 2014 era del orden del 14,7%, y las mujeres ganaban menos que los hombres por hora trabajada en todos los ramos. La brecha de género en el mercado de trabajo se mantiene a finales del 2016 debido a una menor participación de las mujeres en el mercado de trabajo, con unas tasas de actividad y ocupación que se sitúan ocho puntos por debajo de las masculinas. De todas formas, se observa que la actividad femenina ha mostrado una trayectoria creciente y ha pasado de tasas de actividad ligeramente superiores al 30% en los años 1970 a tasas superiores al 70% en el 2016. Sin embargo la tasa de paro femenino es mayor y subsiste una distribución ocupacional muy relevante (Observatorio del Trabajo y Modelo Productivo, Generalitat de Cataluña, 2017). A pesar de la gradual introducción de medidas para facilitar la conciliación de la vida familiar y el trabajo remunerado, el reparto desigual de las labores domésticas es muy notable. En el 2006, la responsabilidad de

las tareas familiares y domésticas era mayoritariamente femenina y, en Barcelona, los hombres no dedicaban a ellas más de 8 horas semanales frente a las 14,4 y 24,2 horas que dedicaban las mujeres, según la franja de edad (IDES-CAT e IERMB, 2000-2006). Se está muy lejos todavía de una aproximación a la corresponsabilización de mujeres y hombres en las tareas de cuidado y de atención en el hogar.

Entre el 2000 y el 2006, se ha producido un gran incremento del nivel de estudios de la población femenina y cabe destacar la importancia creciente de las mujeres con estudios universitarios, que sobrepasan a sus coetáneos masculinos. Además, en Cataluña los estudios de las mujeres y de género en las universidades tienen un largo recorrido desde sus inicios en 1974, con una asignatura pionera sobre historia de las mujeres. En la actualidad existe un gran abanico de estudios sobre estos temas y se lleva a cabo investigación de alto nivel. Los estudios universitarios han generado conocimientos científicos críticos innovadores en las diferentes disciplinas que han incorporado una perspectiva de género y han creado herramientas que han abierto nuevos horizontes de conocimientos más igualitarios en las diferentes carreras así como en el desarrollo y la transmisión de la investigación (Pastor, 2011). Muestra de esta capacidad fue la creación del Instituto Interuniversitario de Estudios de Mujeres y Género, en el 2000, que reúne diversos grupos de investigación de siete universidades catalanas con el objetivo de alcanzar el reconocimiento y la institucionalización de los estudios de las mujeres y de género en el ámbito universitario.

Desde hace décadas, el movimiento de las mujeres y las políticas públicas ha generado dinámicas plurales para consolidar los valores de la igualdad y el empoderamiento de las mujeres en la sociedad catalana. Es preciso continuar en este camino para responder a los nuevos retos del siglo XXI y garantizar de manera efectiva la igualdad de género y los derechos de las mujeres.

Article publicat a:

Títol: Dones: història i memòria a Catalunya

Edició: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Museu d'Història de Catalunya

Coordinació: Raquel Castellà

Textos: Mònica Borrell-Cairol, Mariela Fargas, Paloma González, Martín Iturralde, Mary Nash, Marina Picazo, Josep Suñé, Teresa Vinyoles

Disseny gràfic: L'Apòstrof, SCCL

Correcció lingüística: Traductorum

© **de les fotografies:** Arxiu Ca la Dona, Arxiu Josep Castellà, Photoaisa, Prisma

© **d'aquesta edició:** Museu d'Història de Catalunya

ISBN: 978 – 84 – 393 – 9681 – 9

